

Дейвіс. – К., Основи, 2000. – 1464 с. 6. *Жаботинський В.* Вибрані статті з національного питання / Володимир Жаботинський. – Київ, «Сучасність», 1983. – 136 с. 7. *Кордуба М.* Зв'язки В. Антоновича з Галичиною / М. Кордуба // Син України: Володимир Боніфатійович

Антонович. У 3-х томах. – Київ, Заповіт, 1997. – Т. 2. – С. 165–200. 8. *Маґочій П.-Р.* Історія України / Павло-Роберт Маґочій. – К.: Критика, 2007. – 640 с. 9. *Попович М.* Національна культура і культура нації / М. В. Попович. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 61 с.

Валентина Коротя-Ковальська

Тарас Шевченко – взірець пісенно-духовної творчості українців

Стаття присвячена аналізу збірки «Кобзар» Тараса Шевченка в аспекті його нерозривного зв'язку з народною піснею, яка є вершиною національного досягнення українського народу в загальнолюдському просторі.

The article is devoted to analysis of «Kobzar» by Taras Shevchenko in the aspect of his indissoluble connection with a folk song which is the top of national achievement of the Ukrainian people in the universal space.

– Кобзарю мій!
Поете мій високий!
А як же ти поезії писав?
– Я не писав, я плакав і сміявся,
Благословляв, співав і проклинав.
Сказати правду, мало турбувався,
Як я при тому збоку виглядав.
(Ліна Костенко)

Багато українців, читаючи Тараса Шевченка, відчують силу його магнетичної влади над поколіннями. Його поезія вимірюється двома вершинами – загальнолюдське звучання і разом з тим глибоко національне призначення. Як людина всебічної культури з незалежним і оригінальним мисленням, українську поетичну мову великий Тарас зумів піднести у своїх творах до високого рівня романтичного вираження. Зумів показати найтонші людські почуття, найінтимніші особисті переживання. «Кожен, хто звертається до Шевченка, знаходить свої відповіді, бо він говорив про особисте, яке ставало універсальним, суб'єктивність його була настільки чесною і відвертою, що сприймається як найвища міра об'єктивності. Вимір його – це безмірність. Саме тому так важливо, що ми знову і знову шукаємо відповідей на засадничі питання саме в нього» [2, с. 23]. Так, саме у його творах ми знаходимо «голос пробудженої людської гідності, силу непокори, що не раз переходить у скрик прокляття, у грізний вибух прометеївського титанізму» [3, с. 3].

У прозових і поетичних творах Шевченко постає перед нами як великий поціновувач української народної музики. Не випадково свою збірку поетичних творів назвав «Кобзарем». Адже кобзар – це, власне, не стільки поет, скільки співець. Та й свої поетичні твори Шевченко часто трактував як пісні-думи («За що сірому ти поцілуєш? // За пісню-думку? // Ой гаю, гаю, // Й не такі, як я, дармо співають») («N. N.»).

Мамину пісню, дідові розповіді про гайдамацтво, красу рідної природи Шевченко проніс через усе своє стражденне життя і саме народна пісня поклала відповідну печать на всю його творчість. Поезія найвищої любові до «святої України» виросла з фольклорного джерела і стала найголовнішим рушієм творчого життя поета, тому багато віршів Шевченка вважалися народними і були дуже популярними ще за його життя.

Україною, її славною історією, народною культурою, українськими піснями був сповнений весь внутрішній світ Шевченка. Шевченків біограф О. Кониський згадує, як свого часу Київська Археологічна комісія відрядила Шевченка на Правобережжя збирати народні казки, пісні, легенди, перекази тощо [5, с. 231]. В журналі «Киевская старина» видруковано спогади селянина М. Кириляча про те, як Шевченко записував пісні. Ці записи знаходимо в двох Шевченкових альбомах, чи записних книжках, що входять у збірку В. Тарновського [4, с. 402–409], що під час Оренбурзького трусу одібрали в поета жандарми. У першій з двох книжок містяться, як пише М. Стороженко, «Коло двадцяти записів пісень та дум» [10, с. 32].

Автор книжки «Полум'яне слово Шевченка в музиці» Н. Корольок привертає увагу до того, що «зі зверненням професіональних композиторів до поезії Кобзаря в українській музиці виникає окремий могутній пласт – музична Шевченкіана, яка вражає своєю свіжістю, різнобарвністю і невичерпністю» [6, с. 12]. Тільки у XIX ст. до творчості Тараса Шевченка зверталися композитори П. Ніщинський («Вечорниці» до драми «Назар Стодоля»), А. Вахнянин («Садок вишневий»), С. Воробкевич («Думи мої», «Минають ночі» тощо), М. Вербицький («Заповіт»), М. Аркас (опера «Катерина»). Солоспіви на вірші Шевченка створювали П. Сокальський, В. Заремба та ін. Деякі з них стали народними піснями. Хоча не завжди відомі автори музики, про деяких ми знаємо, наприклад, М. Гайворонський, був автором чудових пісень «Така її доля» та «Тече вода». Написано безліч хороших творів на слова поета. До спадщини поета зверталися і класики російської музики: М. Мусоргський (вокальні твори «Гопак» і «Дніпро»), П. Чайковський (романс «Вечір», «Садок вишневий коло хати»), С. Рахманінов (дума «Минають дні, минають ночі»). Початок XX ст. ознаменувався кантатами та хорами С. Людкевича (знаменита кантата-симфонія «Кавказ»), К. Стеценка («У неділеньку у святую»), Л. Ревуцького (кантати-поєми «Хустина» та «Ой чого ти почорніло»), потужні твори Б. Лятошинського «За байраком байрак», «Із-за гаю сонце сходить» і багато інших. З'являються музично-театральні, симфонічні та хорові полотна М. Вериківського, К. Данькевича, В. Корейка,

Г. Майбороди, Є. Станковича, Л. Дичко. Музикальність, наспівність Шевченкової поезії дуже близька до народнопісенної творчості. Взаємозв'язок поезії Кобзаря з народною піснею детально й досконало вивчали українські музичні науковці: М. Грінченко, М. Гордійчук, П. Козицький, Ф. Колеса, а першим дослідником народнопісенної основи його поезії був С. Людкевич, який писав, що він не складав, а виспівував свої поезії, хоч і без мелодії, визначивши одну важливу особливість – вільний перехід від одного ритму до іншого. С. Людкевич навіть сформулював вимоги щодо інтерпретації поезії Кобзаря: «Без розуміння українських народних пісень нема й бесіди про розуміння й інтерпретування Шевченка... Музика Шевченка мусить бути так само живим вицвітом українських народних пісень, як його поезія» [8, с. 128].

Композитори та митці ХХ та ХХІ ст. не переставали звертатися до творчості Тараса Шевченка. На його творчість відгукнулося понад 120 композиторів. Без сумніву, неперевершеним інтерпретатором поезій Шевченка у ХІХ ст. є М. Лисенко. Його музика до «Кобзаря» містить твори різних жанрів: пісень, дуетів, кантат, поем. Він переклав на музику його вірші «Мені однаково, чи буду», «Наша дума, наша пісня». Ф. Колесса писав, що у «Музиці до Кобзаря» (87 поетичних зразків) підіймається Лисенко до такої самої висоти натхненної творчості, що й Шевченко у своїх віршах. Засновник Національного українського народного хору (який тепер носить його ім'я) Г. Верьовка написав чудову пісню на слова поета «Не щибече соловейко»; М. Колесник – «Дивлюся, аж світає»; композитор О. Керекеша поклав на ноти поезію «Гамалія», «Іван Підкова», «Катерина»; молодий композитор ХХІ ст. В. Калініченко створив пісню «Ой чого ти почорніло»; гурт «Кому вниз» співає пісню «Суботів» тощо.

Глибоким розумінням близькості поетичної творчості поета до народнопісенної проникнуті роботи Ф. Колесси («Студії над поетичною творчістю Шевченка»), М. Шагінян («Тарас Шевченко»), М. Рильського, який ставив поета поряд з такими світовими поетами, як Пушкін, Гейне, Міцкевич, Руставелі. Шевченко ще з юнацтва володів польською мовою, про що зазначає П. Зайцев у праці «Життя Тараса Шевченка» (1994). В автобіографічній повісті «Художник» поет пише, що володіння французькою мовою дозволяло йому читати твори Поль де Кока в оригіналі. Обізнаність з європейською музичною культурою постає у «Щоденнику», в листуванні з друзями, його повістях. Він захоплювався композиторами Моцартом, Дж. Россіні, Й. Гайдном, музикою Мендельсона, операми Дж. Верді. Перебуваючи в Петербурзі, мав змогу ознайомитися з тогочасною європейською класичною музикою, що засвідчує повість «Музикант». Саме цей твір дає можливість (принаймні, частково) розглядати погляди Шевченка в сфері музики.

Безперечно, що улюбленим народним інструментом поета була бандура, а серед класичних музичних

інструментів поет особливо захоплювався віолончеллю. Певно, далеко не останню роль у цьому відіграв відомий на той час у Петербурзі віолончеліст і музичний діяч Матвій Вельєгорський, який походив з давнього українського роду Велигурських і брав участь у справі викупу Шевченка з кріпацтва. Прикметно, що головним героєм повісті «Музикант» теж є віолончеліст Тарас Федорович, прототипом якого був талановитий скрипаль-кріпак Артем Наруга. Тарас Федорович часто, зігравши мелодії тих чи інших європейських композиторів, закінчував свої варіації українськими народними піснями, які викликали у слухачів захоплення. В одному з епізодів герой повісті, зігравши Шопена, починає виконувати народну пісню «Котилися вози з гори, // А в долині стали...», а в іншому – після виконання «Реквієму» Моцарта несподівано заграє «Ходить гарбуз по городу». При цьому вдався до таких варіацій, що слухачі завмерли так само, як і тоді, коли слухали величний «Реквієм». Самого ж М. Вельєгорського Шевченко неодноразово згадує у повістях «Художник» і «Музикант».

Ще однією важливою сферою уподобань Шевченка був спів. Сучасники поета відзначали чудове виконання ним народних пісень. За свідченням друзів, Шевченко мав тенор, а, можливо, і баритон з високими верхніми нотами. П. Куліш, який досить часто чув спів Шевченка, зокрема на власному весіллі з О. Білозерською (псевдонім Г. Барвінок), писав: «Такого або рівного йому співу не чув я ні в Україні, ні по столицях... Посходились з усіх світлиць гості до залі... Пісню за піснею співав наш соловей... і скоро вмовкає, зараз його благали ще заспівати... Душа поета, об'явившись посеред чужого щастя своїм щастям, обернула весілля поклонниці його великого таланту в національну оперу» [7, с. 25–26]. Всі, хто знав Шевченка, відзначали, що його спів мав великий емоційний вплив на оточуючих. «Мою матір особливо зачаровував Шевченко своїми співами: ходить, бувало, по залі, заклавши руки назад, опустивши вниз свою думну голову; шия зав'язана шарфом, вираз обличчя сумний, голос тихий і тонкий; мати, бувало плаче від його пісень» [1, с. 71]. Саме народна пісня, як зазначав О. Гончар, була «матір'ю Шевченкової поезії», саме вона збагачувала його поезію народнопісенними прикметами: епітетами, риторичними запитаннями та зверненнями: *...Ой, Богдане! / Нерозумний сину! / Подивись тепер на матір / На свою Вкраїну / Що, колишучи, співала / Про свою недолю, / Що, співаючи, ридала, / Виглядала волю.* («Розрита могила». Березень, 1843).

Ця незаперечна близькість поета до народних інтересів, його думок і надій спричинила до того, що, перш ніж поета помітили професіонали-музиканти, його вірші заспівав сам народ – лірники, кобзарі, селяни, використовуючи відомі мелодії й складаючи свої. У книжці «Полум'яне слово Шевченка» Н. Королюк згадує, що серед перших пісень, розповсюджених ще за життя поета, можна назвати такі, як «Думи мої, думи мої», «Рече та стогне Дніпр широкий». Багато своїх

пісень Шевченко озвучував сам, особливо проникливо співав пісні «Тяжко, важко в світі жити», «Гуде вітер вельми в полі», «Нащо мені чорні брови», про що у книжці згадується як свідчення Ковальова, котрий перебував з Шевченком на квартирі в Петербурзі (1844) та Ф. Лазаревського, який розповідав про життя поета на засланні в Оренбурзі (1847.) Деякі пісні, тепер народні, мають авторів. Так знаменитий «Заповіт» написав полтавський автор Гордій Гладкий, «Рече та стогне Дніпр широкий» – вчитель латинської мови Данило Крижанівський, «Думи мої, думи мої» – К. Борисюк (відомості про нього не збереглися). Історію їх створення досліджував О. Правдюк у книзі «Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України» (К., 1966). Н. Королук пише, що завдяки надзвичайній мелодійності та ритмічній віртуозності своїх поезій Шевченко здобув славу одного з наймузикальніших поетів світу.

Кожен, хто читатиме «Кобзар» Тараса Шевченка, не зможе не помітити, що у плетиво своїх оригінальних творів він вводив народні пісні. Скільки ж він їх знав, тих «звуків України», про які писав: *Я трепет сердца навсегда / Оледенил в снегах чужбины. / И только звуки Украины / Его тревожат иногда.* (Поема «Слепая»).

Герої його поезії співали і в горі, і в радості («Гой, гой, не беда, // Слезы тоже вода», або «...Моя Оксана! / Я скоро плакать перестану, / Запомни песню ты мою / И пой ее, как я пою. / Она умалит сердца рану...» (Слепая).

Без сумніву, серце великого поета надихалось живим словом української пісні («В житейском бурном море... тихая струя») і дотепер він вражає нас своєю безмежною обізнаністю в царині українського фольклору. Тільки у поемі «Перебендя» згадуються пісні різних жанрів: «...Недоля жартує над старую головою, / А йому байдуже; / Сяде собі, заспіває: / «Ой не шуми, луже!... / Отакий-то Перебендя, старий та химерний! / Заспіває про Чалого – На Горлицю зверне; / З дівчатами на вигоні – Гриця та веснянку, / А у шинку з парубками – / Про тополю, лиху долю, / А потім – У гаю; / На базарі – про Лазаря, / Або щоб те знали, / Тяжко-важко заспіває, / Як Січ руйнували. / Отакий-то Перебендя, старий та химерний! / Заспіває, засміється, / А на сльози зверне».

А ще: «...Поки сонце встане... // Посідали. // «А хто, братця, // Співа про Богдана? // Я співаю. // І про Ясси, // І про Жовті води, // І містечко Берестечко...»

Його поезія, часто пов'язана переходами у народнопісенні форми, пересипана народним мелосом: історичними, козацькими, рекрутськими («У неділю рано-вранці»), гайдамацькими, чумацькими («Доле моя, доле»), бурлацькими, батрацькими, колісковими, жартівливими піснями. Особливою сердечністю відзначаються пісні про жіночу й дівочу долю часів кріпаччини, про материнську любов. У нього співають всі: козаки («...І Дніпро укрили байдаки // І заспівали козаки» (Гамалія)); чумаки («...Іде чумак з-за лиману //

З чужим добром безталанний. // Чужі воли поганяє, // Поганяючи, співає... («Хустина»); подорожні; дівчата («...У неділю на вигоні // Дівчата гуляли, // Жартували з парубками, // Деякі співали... («Гонта в Умані»); жінки («...З ким ти усміхалась, плакала, журилась. // Кому ти любила Петруся співать?» («Мар'яна-черниця»); убогі люди («...І простоволоса селом ходить – то співає, // То страшно голосить» («Сова»); а також птахи («...І летячи співали» («Великий льох», розділ «Три ворони»). Сам Шевченко знав безліч історичних, чумацьких, козацьких, рекрутських пісень, почутих від батька, співав думи. Дід Іван, свідок багатьох подій в Україні, розповідав йому про Коліївщину і ці розповіді увійшли до поеми «Гайдамаки», як теми про соціальні та національні конфлікти.

Тарас Шевченко створив неперевершені поезії за зразком народнопоетичної творчості, об'єднавши усне слово з письменством. Він захоплювався неповторною музикальністю народних дум і систематично збирав пісні. Збереглося чотири альбоми його фольклорних записів. Зокрема, історичну пісню «У Глухові у городі» він використав у своїй поемі «Сон» («У всякого своя доля»). Майже третина його «Кобзаря» перейшла в народні пісні. Пізніше традиції Великого Кобзаря підхопили українські музичні діячі. М. Лисенко був першим українським композитором, який підійшов до пісенного фольклору по-науковому, виробивши власні оригінальні методи обробки народних пісень, і підняв цю галузь музичної творчості на значно вищий професійний рівень, заснувавши у Києві Музично-драматичну школу (1904).

Дуже любив народну пісню «Зіронька», а також «Тече річка невеличка», «Ой на горі та жінці жнуть», «Стоїть явір над водою», де яскраво описується доля козаків, які на своїх кістках побудували Петроград. Першим її оспівав великий композитор М. Березовський в класичному духовному концерті «Не отверзи мене».

Перечитуючи «Кобзар», помічаєш його вражаючу наближеність до дум, народних пісень, чумацьких, рекрутських та балад («У тієї Катерини хата на помості»), жартівливих пісень («Утоптала стежечку через яр, через гору, серденько, на базар»), його трепетне ставлення до самого виконання народної пісні: «тиха розмова», «тиха пісня», бо саме у такі моменти, коли працює думка, розкривається пісенне царство духу, співає серце і душа, висловлюються найтонші, найпотаємніші почуття: «Журився сам собі чогось // Та й заспівав, – звичайно, тихо» («Матрос»); або «...Надію в серці привітаю, тихенько-тихо заспіваю // І Бога Богом назову (Оренбург, 1850)». У «Кобзарі», виданому в Києві 1947 року, я нарахувала 175 слів у різних варіантах від дієслова «співати»: співає, заспіває, заспіваймо, співають, співаю, співала, виспівую, заспівали тощо. Усе життя поет збирав українські народні пісні, зберігав, переписував, запам'ятовував і співав... У народних піснях – коріння світосприйняття Тараса Шевченка-поета, бо саме в них він черпав «святую правду», правдиві знання і вони

стали його супутниками, порадиниками і предметом уважного вивчення. Чи не від перебування у полоні співу до великого поета приходили божественні думки, які до цього часу вражають нас своєю святістю?

У неопублікованій передмові до «Кобзаря» Шевченко закликає письменників вивчати справжнє життя простолюду: «Щоб знати людей, то треба пожити з ними. А щоб їх списувати, то треба самому стати чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу», звернутися до народної культури, в якій він бачить джерело естетичного натхнення: «...прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять меж собою шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать...»

Очевидно, що народна пісня була для поета чимось більшим, значущим, підтримувала його у важкі часи, у важку негodu, в горі і радості, допомагала зберігати людську гідність. Перебуваючи на засланні у Кос-Аралі, Тарас Шевченко всю тугу за рідною землею виливав у своїй поезії.

В. Шаян писав, що Шевченкова велич проста і природна і що такі висоти здобуваються титанічними зусиллями і працею цілих поколінь. Справді, яка ще нація має такого співця, поета, художника, який би зіграв величезну роль у формуванні національного самопізнання? Завдяки глибоким знанням з історії України, через розуміння рідної пісні як вияву духовних цінностей, ментальності народу, його Долі, Шевченко справді був великим українознавцем, людиною правди. Він є близьким і зрозумілим своєму народу, бо знав його пекельні болі та пісні («...Без золота, без каменю, //

Без хитрої мови...»), співав разом з ним. Він осягнув сучасну йому Україну всім серцем, бачив її майбутнє і закликав: «Борітеся – поборете!» Відчуваючи велич Тарасової особистості, у статті «До Шевченкових роковин» Є. Маланюк писав: «Не є вже Шевченко ані селянським співцем, ані «селянським королем» (Ю. Липа), ані навіть, мовляв, тим «кобзарем». Є він складним виразом нашого всенаціонального творчого духу. І є він дотеперішньою вершиною нашої національної культури в якнайширшій значенні цього слова. І як би не поточилася далі наша історія, з цієї висоти вже нікому не пощастить Шевченка стягнути до наївно-простацького та фальшивого минулого» [9, с. 3].

Ніби все про нього знаємо. Стільки читано-перечитано, передумано, а все ж приходиш до думки, що Шевченко як явище – невичерпний, неосяжний, феноменальний, істинний, бо за кожним його словом стоїть Україна, а ми на шляху до неї.

1. Білозерський М. Спогади / М. Білозерський // Киевская старина – 1882. – № 10. – С. 66–71. 2. Брюховецька Л. Тарас Шевченко в кіно / Л. Брюховецька // Кіно-Театр. – 2003, ч. 3. – С. 23. 3. Гончар О. Вступна стаття / О. Гончар // Шевченко Тарас. Кобзар. – К.: Дніпро, 1983. 4. Горленко В. Альбомы і рисунки Шевченка в зібранні В. В. Тарновського / В. Горленко // Киевская старина. – 1886. – № 2. – С. 402–409. 5. Конисский А. Жизнь украинского поэта Т. Г. Шевченка / А. Конисский – Одесса, 1898. – 231 с. 6. Королюк Н Полум'яне слово Шевченка в музиці / Ніна Королюк. – К., 1995. – 197 с. 7. Куліш П. Хуторна поезія / П. Куліш. – Львів, 1882. – С. 25–26. 8. Людкевич С. Про основу і значення співності в поезії Шевченка. / С. Людкевич // Дослідження і статті. – К., 1976. – С. 128–137. 9. Маланюк Є. До Шевченкових роковин / Є Маланюк // Свобода. Український щоденник. – 1968. – Ч. 45. – 8 березня – С. 3. 10. Стороженко М. Дві записні книжки Шевченка / М. Стороженко // Нова рада. – 1908. – С. 32.

Микола Обушний

Політичні ідеї у поетичній спадщині Тараса Шевченка

У статті розглядаються політичні аспекти творчої спадщини Тараса Шевченка. Акцентується увага на представленні в поезії Тараса Шевченка ідей державної незалежності, політичної свободи та соціальної справедливості.

The political aspects of Taras Shevchenko's creative works are examined in the article. Attention is accented on presentation in Taras Shevchenko's poetry ideas of state independence, political freedom and social justice.

Відомий грецький мислитель стародавнього світу Аристотель визначав людину як істоту політичну. Не буде великим перебільшенням, якщо подібну метафоричність застосуємо при аналізі політичності поетичних текстів Тараса Шевченка.

Поставлене завдання аж ніяк не можна віднести до простих, оскільки Тарас Григорович Шевченко за наявними відомостями написав понад 240 поетичних текстів – віршів, балад, поем, драму «Назар Стодоля» та дві незавершені драми, а також близько десяти повістей (більшість з яких, на жаль, втрачена), Буквар для народних шкіл; у його доробку публіцистичні, літературно-критичні та інші праці. Наочно прослідковується політичність Тараса Шевченка у багатьох його картинах.

Звісно ж, що провести аналіз всієї творчої спадщини Тараса Шевченка на предмет виявлення у них політичної складової не уявляється можливим. Тому увага буде зосереджена на тих, які, на погляд автора, дають можливість глибше розкрити і зрозуміти сам зміст політичних ідей, якими керувався Тарас Шевченко при написанні поетичних творів, загалом у своєму житті.

Відомо, що політичні погляди, як у цілому і політичний світогляд будь-якої людини, формується під впливом не тільки тих обставин, у яких вона живе, але і одержаних від попередніх поколінь знань, а також досвіду, як свого, так і інших народів. Ця аксіома загальновідома і повною мірою може бути застосована